

MEDJEZIKOVNI TRANSFER – STRATEGIJE ZAPOLNJEVANJA VRZELI V STROKOVNEM BESEDIŠČU MANJŠINSKIH JEZIKOV OB SLOVENSKO-MADŽARSKI MEJI

Prispevek obravnava strategije zapolnjevanja vrzeli v strokovnem besedišču manjšinskih jezikov (slovenščine in madžarščine) ob slovensko-madžarski meji: neposredno prevzemanje strokovnih besed iz večinskega jezika, posredno prevzemanje tujk prek večinskega jezika, in sicer prevzemanje s prilagajanjem ter prevzemanje brez prilagajanja jeziku prevzemalcu, s kalkiranjem modela ter s tvorjenjem hibridnih oblik. Posebej obravnava posredno prevzemanje tujk v prekmursko madžarščino iz slovenščine, in sicer s formalnega, semantičnega ter stilnopragmatičnega vidika.

dvojezičnost, prevzemanje besed, prilagajanje besed, model, hibridna tvorba, replika

The paper discusses strategies for filling gaps in technical texts in minority languages (Slovene and Hungarian) on the Slovene-Hungarian border: the direct borrowing of technical words from the majority language and the indirect transfer of loan words via the majority language, i.e. borrowing with or without adaptation to the language of the borrower, through the forming of a calque or a hybrid form. Particular attention is paid to the transfer of loan words into Prekmurje Hungarian from Slovene from a formal, semantic and stylistic-pragmatic point of view.

bilingualism, lexical borrowing, adaptation of words, model, hybrid creation, replica form

0 Sociolingvistično izhodišče

Za vse manjšinske skupnosti je značilna odtrganost od matičnega naroda ter obkroženost z drugimi, številčno močnejšimi jeziki. Manjšinski jezik se v takih razmerah neizogibno znajde v podrejenem položaju in je primeren le za rabo v omejenih kontekstih in z omejenim krogom sogovorcev. Zaradi posebnega družbenega ustroja Slovencev v Porabju se standardna varianta manjšinskega jezika ni razvila, saj madžarska oblast slovenskega standarda ni pospeševala, na narodnostno mešanem območju Prekmurja pa se je standardna varianta manjšinske madžarščine sicer razvijala, vendar tudi tu v stičnih pogojih. Na statusni ravni je prihajalo pri obeh skupnostih do omejitev manjšinskega jezika, ki so vplivale tudi na jezikovni korpus. Več kot tisočletno zgodovinsko sožitje Slovencev in Madžarov v tem prostoru je pogojevalo tudi skupne značilnosti njihovega razvoja, kaže pa se v

vzajemnem prevzemanju kulturnih značilnosti ter v jezikovnem prevzemanju. Od trianonske mirovne pogodbe dalje sta obe skupnosti z državno mejo ločeni od matice, njuno narečje se je razvijalo v posebnih stičnih pogojih. Narodnostno mešani prostor ob slovensko-madžarski meji je bil v preteklosti jezikovno, kulturno in gospodarsko izoliran od matičnega naroda. To dejstvo ter močna, bolj ali manj prikrita asimilacijska politika večinske družbe do manjšine se odraža v šibki sporazumevalni zmožnosti govorcev v izvornem jeziku skupnosti, ki ga je z vseh področij javne rabe, zadnje čase tudi iz družine, izpodrinil večinski jezik (Jv). Zaradi pogostega preklapljanja v večinski kod, branja pretežno večinskih revij, časopisov, knjig, večinskega jezika kot učnega jezika oziroma dominantnosti večinskega jezika pri pouku, izumrtja etnične folklore se je spremenila tudi etničnost v tem prostoru. Manjšinski jezik (Jm) je zaradi osiromašenosti in interferenčne podrejenosti kot posledice družbenih in jezikovno pogojenih preklapljanj povezan s spleti mnenj, pavšalnih sodb in predsodkov. To je vplivalo na odnos do tega koda, ki se jim zdi manjvreden za pomembnejše formalno sporazumevanje, zato ga ne izberejo. Dvojezičnost je v tem prostoru v dveh pogledih asimetrična: delno zato, ker je širjenje informacij enosmerno, poteka od enojezične večine k dvojezični manjšini, delno pa zato, ker je večina manjšinskih govorcev zmožna uporabljati le en podrejen notranji kod materinščine, od državnega jezika pa največkrat standardno varianto. Standardni jezik je znan po tem, da ima zelo razvito funkcijsko zvrstnost, kar se za strokovne jezike najočitneje kaže v ustreznih strokovnih izrazih. V Porabju slovenščina oziroma v Prekmurju madžarščina ni dosegla polne funkcijske zasičenosti, na vseh področjih jezikovne rabe se namreč uveljavlja diglosija, tj. del funkcijskega področja se pokriva z Jv. Večina dvojezičnih je enojezikovna (monolektalna) v Jm, večjezikovna (multilektalna) pa v Jv: v manjšinskem jeziku obvladajo le omejen kod oziroma nizko varianto, visoke, standardne variante niso usvojili, ali če so jo, pa ne na zahtevani ravni, zato med podkodi materinščine ne prihaja do preklapov. Jezikovni transfer kot neizogiben spremljevalec stika dveh jezikov se dogaja na vseh ravneh jezika, zlasti pa na ravni strokovnega besedišča, in lahko ovira uspešno usvajanje in rabo manjšinskega jezika. Enosmerno širjenje informacij od enojezične večine k dvojezični manjšini prisiljuje obe skupnosti v prevajanje besedil. Tako se v javni formalni pisni rabi pretežno uveljavlja prevodna dvojezičnost z vsemi predvidljivimi prevodnimi interferencami. Recesivnost Jm ima še nadaljnje razloge, npr. neustrezno jezikovno načrtovanje ali sploh pomanjkanje jezikovnega načrtovanja ter zastoj v notranjem jezikovnem razvoju, ki ne more držati koraka z zahtevami tehnološkega razvoja in modernizacije. Manjšina, ločena od matične države, od njene kulturne, znanstvene in informacijske infrastrukture, je že a priori v neugodni startni poziciji glede rabe materinščine. Povrh vsega Jv čedalje močnejše prodira in se uveljavlja v manjšinskem prostoru v javni upravi, šolstvu, na delovnem mestu, tako se možnosti enojezične rabe materinščine počasi, tako rekoč avtomatično preoblikujejo v nadomestni tip dvojezičnosti (Dressler 1988). Ohranjanje Jm je gotovo odvisno od premika rabe Jm v nove

položaje, zlasti zaposlitvene. Ti premiki pa ne zagotavljajo, da bodo novih vrednot deležni vsi govorci Jm, saj je obvladanje standardnih socialnih zvrsti zelo diferencirano in funkcijskozvrstno omejeno. Šola s slovenščino kot učnim jezikom, a tudi dvojezična šola ne more naučiti Jm v taki meri, da bi se govorec, ki pride iz nje, učinkovito sporazumeval v katerikoli situaciji na tej ali oni strani meje, zlasti ne o temah, ki zahtevajo tudi poznavanje strokovnih jezikov. Toda znanje jezika se ne oblikuje samo v šoli, ampak tudi zunaj nje, raba pa je omejena tako v šoli kot tudi zunaj nje. Učni jezik je v Porabju madžarščina, slovenščina je le učni predmet, v dvojezični šoli sta sicer oba jezika učna jezika in učna predmeta, toda glede statusa učnega jezika je večinski jezik dominanten. Znanje strokovnega slovarja in zmožnost v strokovnem sporočanju se razvija v Jv oziroma v dvojezični šoli s podajanjem prevedenih strokovnih ustreznic. Šolsko učenje pa se ne dopolnjuje s spontanim učenjem iz okolja, delno morda preko medijev in dvojezičnih napisov ter dokumentov, kjer prevladuje prevodna dvojezičnost. Ker Jm nima dostopa do celih področij jezikovne rabe (uprava, sodstvo, zdravstvo, gospodarsko poslovanje, proizvodne dejavnosti) se znanje, vezano na ta področja, ne more razviti zunaj šole. Posledica je primanjkljaj v jezikovnem znanju, ki ne sega le v specializirane, ozke strokovne slovarje, ampak tudi v splošno (strokovno) besedišče. Torej je treba Jm spraviti v javno rabo, ker v javnih govornih položajih niso navajeni govoriti v Jm, jih je treba za javno rabo šele vzgojiti. Ker se Jm v javni sferi ne/premalo uporablja, manjšina ne obvlada slovarja materinščine, vezanega na posamezne strokovne predmetnosti. Poseben problem so poimenovanja, vezana samo na jezikovno stično okolje, zaradi drugačnih družbenopolitičnih ozadij jih v matični slovenščini oziroma madžarščini ni, to so za manjšino prazna mesta v slovarju manjšinske materinščine. V sporazumevanju v javni sferi upada delež tistih, ki uporabljajo samo Jm, ker je malo takih govornih položajev, ki bi spodbujali rabo Jm v javnosti. Te vloge v institucionalni rabi je prevzel večinski knjižni jezik. Razvitost funkcijskih zvrsti, predvsem strokovnih jezikov, je namreč neposredno odvisna od razvitosti sestava govornih mrež. Sestavo govornih mrež pa določa možnost dostopa do posameznih družbenih vlog, ki jih imajo govorci določenega jezika. Glede na to, da družbena sestava obeh manjšinskih skupnosti ni visoko razvita (gre pretežno za kmečko in delavsko prebivalstvo), se postavlja tudi vprašanje možnosti za celovit razvoj jezika obeh manjšinskih skupnosti, če naj se uporablja kot sredstvo izražanja in sporazumevanja na vseh področjih življenja in dela. Z jezikoslovnega vidika gre tudi za vprašanje uvajanja izrazja, ki ga prinaša moderni družbeni in politični razvoj, s sociolingvističnega vidika pa za vprašanje sporazumevalne zmožnosti pripadnikov manjšin v njihovi materinščini na področju poklicnega in upravnega življenja. Da bi posamezniki lahko zastopali svoje interese in obveznosti pri upravnih in drugih javnih organih, v poklicni dejavnosti, morajo tekoče obvladati ne samo standardno varianto materinščine, ampak tudi specialne zvrsti strokovnih jezikov, ker teh ne obvladajo, zato zadovoljujejo svoje komunikacijske potrebe v teh govornih položajih v standardnih zvrsteh večinskega jezika oziroma v Jm s

primešanimi izrazi iz Jv ali z mednarodnimi izrazi, da bi se izognili videzu pidžinizacije. Recesivna raba Jm v javnosti se kaže v relativni kratkosti, retardirani brezizrazni vsebini, rabi tujk in v mešanju besed iz Jv v Jm, kot da bi bile te besede organski del Jm.

1 Strategije jezikovnega preklapljanja in prevzemanja

1.1 Razlogi za izbiro jezika Jv oziroma za kodni preklop v Jv v javni (a tudi zasebni) sferi ter posledično za transfer drugojezičnih izrazov so predvsem funkcijsko terminološki. Izhajajo iz leksikalnih vrzeli v besedišču manjšinskega jezika, pogojeni pa so tudi s šibko jezikovno kompetenco, z omejeno besedotvorno kreativnostjo ter z nepoznavanjem izraza v matični standardni varianti. Izbira jezika v tej sferi je pogosto nearbitrarna: govorni položaj bolj ali manj jasno določa, v katerem jeziku bo potekala komunikacija. Izbira jezika je v nekaterih govornih položajih sicer prepuščena trenutni odločitvi govorca, toda tudi v teh ni povsem arbitrarna, tudi tu stojijo v ozadju pomembni psihološki, socialni in drugi dejavniki (npr. tema je znana samo v enem jeziku, kar je povezano s tem, da v jezikovnem sistemu ni izrazov za določeno predmetnost, o določenih stvareh so navajeni govoriti v enem jeziku, v tistem, v katerem so določeno predmetnost spoznali, največkrat pa ne poznajo ustreznih funkcijskih zvrsti). Univerzalni razlog za kodni preklop in posledično za prevzemanje strokovnih izrazov je potreba po poimenovanju novih predmetov in pojmov. Tako prihaja do menjave koda največkrat zaradi spremembe komunikacijske teme, vezane na stroko in poklic, kar bi lahko utemeljili s tem, da so na delovnem mestu v stiku s pripadniki večine, torej je tudi pogostnost rabe izrazja v Jv večja. Na prevzemanje vplivajo tudi notranji dejavniki, npr. manjša pogostnost strokovnih besed, ki so tako podvržene pozabljanju, se težje priključijo in se prej nadomestijo z besedami iz drugega jezika. Nadaljnji dejavnik za prevzemanje je možna primerjava z drugim jezikom, ki v dvojezičnem govorcu vzbuja občutek, da so nekatera pomenska polja v njegovi materinščini premalo diferencirana, zato prevzame za poimenovanje le-teh izraze iz svojega drugega jezika. Besede iz Jv v Jm so pogosto prevzete tudi zaradi malomarnosti, površnosti, nezahtevne rabe, kar je posledica neučinkovite jezikovne vzgoje. Ker poteka širjenje informacij enosmerno, od enojezične večine k dvojezični manjšini (tudi v okviru šole), je ta prisiljena besedila prevajati (80 % učbenikov je prevodnih), kar spet vpliva na nastajanje prevodnih interferenc. Transfer je lahko tudi odraz načela ekonomičnosti, po katerem dvojezični govorec želi podobno izraziti z možno podobnim. Odsotnost rabe in dejstvo, da se z jezikom izražena predmetnost razlikuje od osrednjega matičnega prostora, je razlog leksikalnega primanjkljaja oziroma releksifikacije manjšinskega slovarja. Stopnja slovarske prekrivnosti pa je po Fishmanu (1972) eden od kriterijev zamenjave enega jezika z drugim. V Jm se interferenca pojavlja na paradigmatški osi: slovnična struktura bazičnega jezika je ohranjena, polnompomske besede pa se nadomeščajo z besedami iz drugega jezika (leksikalni

transfer); zadnje čase je opazna interferenca tudi na sintagmatski osi: drugi jezik izpodriva slovnične besede in briše pregibanje (hibridne tvorbe, neprilagojene prevzete besede).

1.2 Po strokovni literaturi (Toporišič 1992: 218) so prevzete besede »besede, ki se v kateri jezik dobijo iz kakega drugega jezika«, če gre za občna imena, ki so jeziku prevzemalcu povsem prilagojena, jih slovenska in madžarska strokovna literatura imenuje sposojenke/kölcsönszavak, če pa se prevzemajo neprilagojene, pa tujke/idegenszavak. Obravnavana jezika prevzeto besedje načeloma tolerirata, kadar za poimenovano ni domačega besedja, drugače je z njihovim prevzemanjem v Jm. Njihova pogostna pojavitev v Jm ima sociolingvistične in psiholingvistične razloge, prevzete, zlasti mednarodne besede imajo večji prestiž, ustreznice v matičnem standardu ne poznajo, v manjšinskem standardu pa ne obstajajo, da bi prikrili videz vmesnosti/mešanosti svojega jezika, v pisni rabi pogosto uporabljajo tujke po modelu jezika posredovalca, v govorni rabi pa sposojenke iz Jv. Največ besed je v Jm prevzetih iz mednarodnega izrazja, napravljenega iz grško-latinskih podstav, veliko besedja je v prekmurski madžarščini iz slovenščine in srbohrvaščine ter nemščine, v porabščini pa iz madžarščine in nemščine. Zaradi funkcijskozvrstne nerazvitosti Jm se pogosto prevzemajo splošnostrokovni in praktičnostrokovni izrazi (iz gospodarskih, političnih in upravnih strok).

1.3 Vrzeli v manjšinskem slovarju dvojezični govorniki zapolnjujejo z neposrednim transferom besed iz večinskega jezika v svoj jezikovni sistem, s kalkiranjem, s tvorjenjem hibridnih oblik, zlasti pa s posrednim transferom mednarodnih izrazov v Jm prek Jv kot posredovalca. V preteklosti so dvojezični govorniki drugojezične leksikalne prvine prevzemali predvsem kot adaptirane sposojenke ali v obliki kalkiranja, v novejšem času pa se tujost modela delno ali popolnoma ohranja tudi na izrazni ravnini. Najbolj enostavna, toda najbolj opazna oblika medjezikovnega vplivanja je neposredni transfer besede iz jezika dajalca (to je običajno Jv) v kontekst jezika prevzemalca (to je običajno Jm), gre za vnos neadaptirane besede/modela s strategijo kodnega preklopa znotraj govornega dejanja. Prevzeta beseda v fazi prilagajanja lahko ohrani delne lastnosti (ostanke) jezika dajalca – tedaj govorimo o kompromisni repliki; pri tem prihaja do delnega prekrivanja dveh jezikov, se pravi do interference (hibridne tvorbe). V tretji fazi prevzemanja gre za integracijo, ko se drugojezična prvina prilagodi sistemu jezika prevzemalca kot adaptirana sposojenka/replika (prim. Filipović 1971: 18). Pogost pojav medjezikovnega vplivanja so tudi kalki, ki nastanejo z morfološkim prevajanjem modela. Pri neposrednem transferu pogosto prihaja do razširitve pomena besede po drugojezičnem modelu (npr. beseda *obcsina* – *község* se uporablja tudi v pomenu 'krajevna skupnost') ter do prenosa pomena skupaj z enakoglasno oziroma enakopisno drugojezično prvino (lažni prijatelji), kar se kaže v nesmiselnosti besedila (*na drugem kanalu* > *a második kanálison* 'greznici' nam. *tévécstartornán* oziroma bil sem na učiteljski aktivni < madž. *aktiva* nam. *na aktivu*, slov. *aktiv*).

1.4 Besede iz Jv se v Jm prevzemajo z morfonološkim prilagajanjem ali brez prilagajanja

1.4.1 Prevzemanje s prilagajanjem

V porabščino se glagoli večinoma prevzemajo kot delno prilagojene, tj. hibridne tvorbe, tvorijo se iz madžarskega nedoločnika in domačega obrazila *-vate* (*savazni-vate* ‘voliti’) ali iz madžarskega samostalnika in slovenskega obrazila (*labda-ti se* ‘žogati se’); samostalniki se prevzemajo večinoma v nespremenjeni obliki in se pregibajo po paradigmah ženske (če se končujejo na *-a*, npr. *vama* ‘carina’) in moške sklanjatve (če se končujejo na soglasnik, npr. *elnök* ‘predsednik’). Samostalniki se prevzemajo kot delno prilagojene sposojenke (*biró* > *birauv* ‘sodnik’, *bolt* > *bauta* ‘trgovina’), kot hibridne oblike, zlasti pri tvorbi ženskega para moškemu (*sakač-* + *-ica* ‘kuharica’), zloženske pa dobesečno prevajajo po sestavinah (*porcukor* > *pracüker* ‘sladkor v prahu’) ali kalkirajo predpono, madžarska podstava pa se adaptira (*elökép* > *predkejp* ‘predpoda’).

V prekmurski madžarščini se glagoli največkrat adaptirajo z domačimi obrazili, torej se tudi prevzemajo kot hibridne tvorjenke, pri posrednem prevzemanju najpogosteje uporabljajo tujo glagolsko pripono *-ír-* po slovenskem zgledu (prim. iz nemščine *-ir-*, npr. *aszfaltíroz* (asfaltirati) nam. *aszfaltoz*), pri neposrednem prevzemanju pa domače obrazilo *-z/-l-* (*cmizdrizik* (cmizdriti se), *dezsural* (dežurati)).

Za vmesni jezik je še bolj značilna raba hibridnih oblik s transferiranimi predponami, pripone ali obrazila pa so podomačena (*protitézis*, *szamofinanciranje* < *protiteza*, *samofinanciranje*) ali pa se predpone in pripone nadomestijo z madžarskim preverbom, osnova pa je slovenska (*lesztrmoglavizik/strmoglaviti*, *elmrázik/zamrati*).

1.4.2 Prevzemanje brez prilagajanja, tj. prevzemanje izrazov po modelu Jv

V porabščino se mednarodne besede prevzemajo po pravilih prevzemanja tujk v madžarščino (*aktiva*, *seminarium*, *bacilush*, *dozis*, *akcio* > *aktíva*, *szeminárium*, *bacilus*, *dózis*, *akció*), v prekmursko madžarščino pa po pravilih prevzemanja tujk v slovenščino (*aktív*, *szeminar*, *bacil*, *formulár*, *dóza*, *akcia* > *aktiv*, *seminar*, *bacil*, *formular*, *doza*, *akcija*), v govorni rabi se tako prevzemajo tudi neposredno prevzete besede iz Jv (*erdészet* < *erdeset* ‘gozdarstvo’, *igazolás* < *igazolaš* ‘potrdilo’ oziroma *pogojno*, *dopisznístvo* > *pogojno*, *dopisnístvo*). V preteklosti so se pojavljali vsaj obrazilno in končniško podomačeni izrazi, danes pa bolj hibridne tvorbe in neprilagojeni modeli, ki se redko poslovenijo ali pomadžarijo s prevodi; besedne zveze se največkrat kalkirajo (*hajtási engedély* > *vozníško dovoljenje* nam. *vezetoi jogosítvány*).

2 Prevzemanje besed iz splošnega besedja večinskega jezika

2.1 Pretežni del prevzetih besed je prevzet iz splošnega besedišča Jv, ki se nanaša na poklice, tehniko, gospodarsko in politično življenje, velik del pa spada v

civilizacijsko, mednarodno izrazje, ki se prav tako prevzema prek Jv. Ker v Jm za te pojme ni narečne besede, ustreznega izraza iz matičnega standarda pa ne poznajo, uporabljajo zanje drugojezične ustreznice, zlasti s področja splošnega in specifičnega strokovnega izrazja, ki jih pregibajo po pravilih domačega jezika (npr. *add ide a zobati jermen* 'daj mi zobati jermen'; *küpil sa eksij* 'kupil sem zobati jermen', prim. integriran morfosintaktični transfer pri Oksaar 1980: 49).

Veliko prevzetih besed zaide v Jm preko prevajanja praktičnostrokovnih in drugih besedil iz Jv. Prevodnih besedil v Porabju tako rekoč ni, vsa uradna obvestila, dokumenti so v madžarščini, v tej javni formalni sferi, kakor tudi na področju gospodarstva, se izključno uporablja madžarščina. Možnosti za rabo strokovnih izrazov bi lahko obstajale v šoli, vsaj za splošno strokovno izrazje, toda jezikovni pouk sam ne more odpraviti primanjkljaja iz drugih predmetov, ki se poučujejo v Jv oziroma pretežno v Jv. Ožjo strokovno izobrazbo pridobijo v Jv, tudi na delovnem mestu pogosto uporabljajo sposojenke iz Jv ali zadnje čase sploh govorijo v Jv. Tako se zadovoljujejo z nezahtevno rabo materinščine, ki je pretkana s transferencami ter preprejena z interferencami in jih težko razume sogovorec iz matice, npr. *V soboto je bilo v mozi (kino) velik tömeg (gneča), da sem komaj dobil belépojegy (vstopnico) za tisti dober krimi (kriminalko) / V soboto je bilo v kinu velika gneča, da sem komaj dobil vstopnico za tisto dobro kriminalko. Az obszinszka izobrazsevalna szkupnoszton (községi oktatási közösségen) kértem (sem prosil) egy potrdilot (igazolást) / Na občinski izobraževalni skupnosti sem prosil potrdilo.*

2.2 Na podlagi raziskave jezikovne rabe v zasebni in javni neformalni sferi ugotavljamo, da se v Jm najpogosteje prevzemajo besede s področja zakonodaje, administracije in splošnih aktov, javne uprave oziroma v zvezi z družbenim in političnim življenjem (*odločba, sklep, potrdilo, objava, zakon, zveza, odbor, szesztanek, razprava – hatarozat* (sklep), *igazolaš* (potrdilo), *törvény* (zakon), *szövetség* (zveza), *bizottság* (odbor), *gyelejš* (sestaneček), *vita* (razprava), *papa* (papež), *püšpek* (škof)); od glagolov bi lahko sem uvrstili *prijavizik* (prijaviti se), *odstavizsa* (odstaviti) v prekmurski madžarščini – *savaznivati* (voliti), *partivati* 'braniti' v porabščini), besede v zvezi s sodnim postopkom, ker se ta običajno odvija v Jv (*sodišče, toženec, tožitelj, tožba, pritožba – biroviya* (sodišče), *felperes* (toženec), *alperes* (tožitelj), *per* (tožba), *fellebzes* (pritožba)). Pogosto se prevzemajo imena institucij in podjetij (*dispanzer, institut, servis – rendelő, intézet, szerviz*), imena prehrabnih artiklov (*kikiriki, sampanjec* (šampanjec), *szok* (sok) – *mogyoró, pezsgő, szörp* – te niso realije, za njih obstajajo izrazi tudi v matičnem jeziku), nadalje poimenovanja gospodinjskih pripomočkov (*zamrzovalnik, szokovnik* (sokovnik) – *hütöllada* (zamrzovalnik), *mosogep* (pralni stroj)), imena za pojme s področja zdravstva (*szisztematszki* (sistematski pregled), *napotnica, izvid, bolnicsarka* (bolničarka) – *beutalo* (napotnica), *lelet* (izvid), *nóvér* (sestra)). Tudi poimenovanja oblačil se pogosto prevzemajo iz Jv (*trénerka* (trenirka), *dokolenka, hulahopp* (hlačne nogavice), *majca* (majica) – *melegítő* (trenirka), *harisnynadrag*

(hlačne nogavice), *triko* (majica)). Pogosto je slišati sposojenke, ki se nanašajo na poklice in funkcije (*podjetnik*, *poszlovodja* (poslovodja), *blagajniczarka* (blagajničarka) – *válalkozó* (podjetnik), *pénztárhoš* (blagajničar), *cukras* (slaščičar), *sakač* (kuhar), *elnök* (predsednik)). Tudi imena trgovin in raznih ustanov se pogosto uporabljajo v Jv, tudi zaradi nedoslednega izvajanja napisne dvojezičnosti (*papir-nica*, *szamoposztrezsba* (samopostrežba), *csisztılnica* (čistilnica), *dopisznıstıvo* (dopisništvo) – *bauta* (trgovina), *ovoda* (vrtec), *kulturhaz/kultur* (kulturni dom), *moze* (kino), *erdeset* (gozdarstvo)). Tudi seznam ekonomskih izrazov je obsežen (*szamoprıszpevek* (samoprispevek), *carına*, *otroskı dodatek*, *dnevnica*, *nacsrt* (načrt), *dohodnına* – *vama* (carına), *gyermekpotlek* (otroški dodatek), *napıdij* (dnevnica), *terv* (načrt)), kakor tudi imena pisarniških potrebščin (*nalepka*, *szelotejıp* (selotejıp), *menica*, *kemıcsnı* (kemični) – *tınta* (črnilo), *lap* (list), *gyakorlat* (vaja), *vonalzo* (ravnilo)) ali celo imena šolskih predmetov in ocen v Porabju (*tantargy* (predmet), *rajz* (risanje), *ötöš* (petica), *harmaš* (trojka), *vižga* (izpit), *tanfolyam* (tečaj)). Tudi jezik športa je poln takih transferov (*neodlocseno* (neodločeno), *oszebna* (osebna), *trénerozık* (trenirati), *bazén* (bazen) – *fotbal* (nogomet), *ezd* (trenirati), *medence* (bazen), *kabın* (kabina), pogosti so taki transferi tudi v proizvodni dejavnosti in v prometu (*szurovına* (surovına), *ızmena*, *zobati jermen*, *szemafor* (semafor), *voznıska* (vozniška) – *jogošıtıvany* (vozniško dovoljenje), *jelzöılampa* (semafor), *éksıj* (zobati jermen)). Porabci so tudi za poimenovanje živali in mesecev prevzeli besede iz Jv (*birka* (ovca), *somar* (osel), *elefant* (slon), *šaš* (orel), *majıuš* (maj), *juniıuš* (junij), *juliıuš* (julij)).

3 Prevzemanje mednarodnih izrazov v manjšinski jezik

3.1 V tem poglavju želim na kratko predstaviti prevzete prvine, ki so v Jm prišle s posredovanjem Jv (posredne sposojenke oziroma tujke), ki so danes organski sestavni del zlasti prekmurske madžarščine, v porabski slovenščini so redkejše, zaradi enosmerne dvojezičnosti govorcev tega narodnostno mešanega prostora se vsa javna besedila pojavljajo v večinski madžarščini, prevodne dvojezičnosti je malo (prim. redko napisno dvojezičnost, od nedavnega vzporedno rabo madžarskih in narečnih besed oziroma slovenskih knjižnih besed v časopisu Porabje). To so v prvi vrsti besede grško-latinskega izvora (kulturno izrazje), ki jih slovensko jezikoslovje obravnava kot sposojenke, v madžarski lingvistični terminologiji so definirane kot tujke (Bakos 1994: 11). Del v slovenščini rabljenih besed tujega izvora nima enobesednih ustreznic, npr. *absolvent*, *opozıcija*, *univerza*, *inventar*. Velik del v slovenščini uporabljanih tujk pa ima slovensko ustreznico, toda tudi znotraj te skupine je mogoče najti primere, ko je raba tuje variante zelo pogosta (npr. v tisku): *premier* : *ministrski predsednik*, *ofıcialen* : *uraden*, *služben*, *produkt* : *ızdelek*, *profesija* : *poklic* itd. Rojenemu govorcı madžarskega jezika iz Madžarske se zdi, da je slovensko besedilo pogosto pretirano prepređeno s tujkami v primerjavi z madžarskim besedilom s podobno tematiko, madžarski purizem je namreč od

razsvetljenstva dalje dosledno madžariziral tujke (razen v strogo znanstvenem pisanju). Prepletenost slovenskih besedil s področja javnega življenja in stroke s sposojenkami je verjetno tudi posledica pomanjkanja sinonimnih izrazov, npr. *tehnika, kultura, praksa, policija*. V današnji slovenščini je živih veliko takih sposojenk, ki so v madžarščini že zastarane, ker so jih iz rabe potisnile madžarske ustreznice (*rekreacija* 'sprostitutev, oddih' – *rekreáció* : *üdülés, penzija* 'pokojnina' – *nyugdíj, redakcija* 'uredništvo' – *redakció* : *szerkesztőség, promocija* 'slovesna podelitev doktorskega naslova, akademske časti' – *promoció* : *diplomakiosztás, legitimacija* 'izkaznica' – *legitimáció* : *igazolvány, recitacija* 'javno umetniško branje leposlovnih del' – *recitáció* : *szavalat*); s temi besedami se Madžari na Madžarskem srečujejo le v slovarju tujk, z nekaterimi drugimi izrazi, kot npr. *argumentum* (argument), *applikáció* (aplikacija), *realizáció* (realizacija), *produktivitás* (produktivnost) pa v specifičnem strokovnem jeziku. Drugače je seveda to pri prekmurskih Madžarih, v njihovem besedišču postajajo te nepotrebne tujke čedalje bolj aktivne. Pri tem je potrebno opozoriti na to, da se njihova raba čedalje bolj širi po modelu sposojenk iz Jv.¹ Tudi za redke pojave mednarodnega besedja v porabski slovenščini veljajo podobne ugotovitve, le da je trend prevzemanja obraten, ob tujkah iz madžarščine pa se v čedalje večji meri prevzemajo na Madžarskem veljavne oblike. V rabi prekmurske madžarščine so opazni odkloni od rabe matične madžarščine. V prekmurski madžarščini se uporablja tujka tudi takrat, ko zanje obstaja domača ustreznica, se pravi, da se v matici redko uporablja, npr. *ekurzió* (slov. ekskurzija 'učni izlet') nam. *tanulmányi kirándulás*. Tujka v manjšinski madžarščini pogosto živi v »slovenskem pomenu«, npr. *promoció* (< promocija 'slovesna podelitev doktorskega naslova') nam. *diplomaosztás*; tujka se rabi v slovenizirani obliki, npr. *agronom* (< agronom) nam. *agronómus, karnisza* (< karnisa) nam. *karnis*. Dvojezični govorec uporablja tujke tudi po analogiji v bolj ali manj madžarizirani obliki, toda z napačno relatinizacijo, npr. *antikváriátus* (< antikvariat) nam. *antikvárium*.

Raba tujk v Jm in odklon od njihove rabe v matici je mnogo bolj kompleksno vprašanje, kot si to lahko predstavljamo na podlagi strokovne literature in priročnikov s področja kultiviranja jezika, na rabo tujk pri dvojezičnih govorcih ne moremo gledati samo kot na širjenje nepotrebnih tujih prvin v Jm. Znano je namreč, da je jezik v stični situaciji zelo odprt za prevzemanje mednarodnih besed. Razlogi za to so v našem primeru lahko naslednji: tujke so v slovenščini pogostejše; zaradi njihove mednarodnosti govorci lažje predpostavljajo, da so to tudi prvine njihovega prvega jezika, na splošno imajo višji prestiž kot neposredno iz Jv prevzete besede,

¹ Za ponazorilo navajam še nekaj primerov prek slovenščine prevzetih besed tujega izvora v govorni in pisni rabi prekmurskih Madžarov: *akadémia* (> akademija) 'slavnostna prireditelj' nam. *díszünnepély, aszisztent* (> asistent) nam. *tanársegéd, hoeszterol* (> holesterol) nam. *koleszterin, docent* (> docent) nam. *docens, ekonómiai* (> ekonomski) nam. *közgazgatási, fakultás* (> fakulteta) nam. *kar, internát* (> internat) nam. *internátus, kollégium, diakotthon, mandát* (> mandat) nam. *mandátum, nafta* (> nafta) nam. *gázolaj, princíp* (> princip) nam. *alapelv, programátor* (> programator) nam. *programozó, repríz* (> repriza) nam. *előadásisméltés, szisztém* (> sistem) nam. *rendszer, technikai* (> tehničen) nam. *műszaki*.

zaradi njihove pogoste rabe pri izobražencih niso stigmatizirane v tolikšni meri kot »pravi« slovenizmi. Zakonitosti rabe tujk v stični manjšinski jezikovni varianti se razlikujejo od zakonitosti rabe le-teh v matični standardni varianti. Na podlagi slovenske jezikovne rabe je mogoče sklepati, da spada večina obravnavanih besed v standardno (knjižno pogovorno) varianto, v prekmurski madžarščini pa se njihova raba porazdeli med standardno, knjižno pogovorno in nižjepogovorno (substandardno) plastjo. V slovenščini so npr. *kolavdacija*, *faktura*, *bife* standardne/knjižno pogovorne besede, v prekmurski madžarščini se *kolaudació* uporablja kot standardna (uporablja jo osrednji tisk), *faktura* kot pogovorna, *bife* pa kot substandardna beseda (uporabljajo jo manj šolani sloji). Pri primerjavi manjšinske jezikovne rabe z matično jezikovno rabo se soočamo s tipičnim problemom raziskovanja stične jezikovne variante: manjšinsko jezikovno rabo ne moremo primerjati z živim matičnim jezikom, ampak s podatki normativnih priročnikov ter z mnenji jezikovnih kultivatorjev; kot empirično gradivo lahko še služijo podatki iz matičnega tiska. Največkrat se o besedju stične variante slišijo ocene, kot »to se na Madžarskem/Sloveniji ne uporablja«.

3.2 Tujke v prekmurski madžarščini lahko preučujemo z več vidikov: s formalnega, semantičnega, stilnopragmatičnega ter pogostnostnega vidika. Oblika in pomen teh tujk je tesno povezan s tem, ali dani pojem oba jezika izražata z besedo istega etimona, in če da, v kakšni glasovni obliki in pomenu živi dana beseda v slovenščini oziroma v madžarščini. S formalnega vidika je mogoče v Jm razlikovati več tipov prevzemanja tujk.

3.2.1 Glasovni niz tujke se fonološko prekriva v obeh jezikih (tudi njena pomenska struktura je identična), npr. *diktatura* – *diktatúra*, *parlament* – *parlament*, *garancija* – *garancia*, *muzej* – *múzeum*, *katalizator* – *katalizátor*, *galerija* – *galéria*. V primeru teh sposojenk se prekmurska madžarska jezikovna raba ne razlikuje od tiste na Madžarskem, v bistvu tudi ne od slovenske, morda le v različnem pravopisu, kar lahko vpliva na pojav pravopisne interference, npr. *suvenir* nam. *szuvenír*. Delno prekrivanje fonemskega niza v danih jezikih lahko v nekaterih primerih privede do pojavov hiperkorektnosti, npr. *monológus* (< monolog), madž. *monológ*, *tendenció* (< tendenca), madž. *tendencia*.

3.2.2 Tujke z identičnim pomenom v obeh jezikih imajo lahko različno glasovno obliko, v takih primerih prihaja do oblikovne interference in posledično do transfera glasovnega niza, tj. (a) do opuščanja sufiksov latinskega izvora, npr.: *infarkt* (> infarkt), madž. *infarktus*, *invalid* (> invalid), madž. *invalidus*, *primarij* (> primarij), madž. *primárius*, *praksza* (> praksa), madž. *praxis*, *referát* (> referat), madž. *referátum*; (b) do zamenjave sufiksov latinskega izvora: *exkurzia* (> ekskurzija), madž. *exkurzió*, *antikvariát* (> antikvariat), madž. *antikvárium*; (c) v besedah latinskega izvora se pod vplivom slovenskega jezika madžarski s (š) nadomešča s sz (s): *sztatika* (> statika), madž. *statika*. Glasovni nizi se prevzemajo tudi pri sposojenkah nelatinskega izvora, npr. *bufet* (> bufet/ bife), v madž. *büfé*, *buldozser* (>

buldožer), madž. *buldozer*, *jogurt* (> jogurt), madž. *joghurt*. Obstajajo pa tudi primeri, ko kljub oblikovnim razlikam ne prihaja do glasovnega sposojanja, glavni razlog za to je morda splošna poznanost in pogostnost teh besed, npr. *demokrácia* (slov. *demokracija*).

3.2.3 Če se glasovna oblika tujke v obeh jezikih razlikuje, se oblika v prekmurski madžarščini ne prekriva z nobenim od modelov, ampak je verjetno nastala po analogiji, npr. *deliktus* (slov. delikt, madž. deliktum) po *konflikt*, *defekt* (v slov.) oziroma *konfliktus*, *defektus* (v madž.). Analogne oblike se pojavljajo tudi pri pridevnikih, npr. *egzisztenciós* (kérdés) ‘egzisztenciális’ (slov. eksistenčen), *rekreációs* (slov. rekreacijski); pri nastanku le-teh je verjetno deloval slovenski zgled *akcijski*, *reakcijski* oziroma madžarski zgled *akció*, *reakció*. Govorci slovensko končnico *-ski* identificirajo z madžarskim končajem *-ciós*, pri katerem je *-ció* končaj korenskega morfema samostalnika, *-s* pa pridevniško obrazilo. Obrazilo *-ció* pa velikokrat ni standardna oblika, ampak posledica hiperkorektnosti, standardna ustreznica je običajno *-cia* (npr. *kompetenciós*, standardno *kompetencia*).

3.2.4 Glede pomena tujk v prekmurski madžarščini je mogoče opozoriti na sledeče pojave: če se pomen in struktura tujke v obeh jezikih razlikuje, se pomenska struktura besede ravna po slovenščini. Če tujka vsebuje v madžarščini dodatni pomen, ta dodatni pomen iz prekmurske madžarščine manjka. Če ima tujka dodatni pomen v slovenščini, ta preide tudi v prekmursko madžarščino, npr. *akció* (slov. akcija ‘prireditev’). Obstajajo tudi primeri, ko se tujka pri madžarski manjšini ne uporablja v pomenu, znanem na Madžarskem, ampak samo v pomenu, znanem v slovenščini, npr. *promoció* (slov. promocija). Ta kategorija sposojenk je zelo blizu neposrednim sposojenkam, se pravi besedam, ki v današnji madžarščini ne obstajajo: *deratizáció* (slov. deratizacija, madž. patkányirtás, féregtelenítés), *lusztráció* (slov. lustracija, madž. politikailag átvilágít) ipd.

3.2.5 Med prekmursko madžarščino in madžarsko madžarščino je mogoče v več primerih opaziti stilnopragmatične razlike. To se kaže v tem, da je beseda na Madžarskem zastarela oziroma je ozko strokovno specializirana, v slovenščini in prekmurski madžarščini pa je živa. V pomenu »pokojnina« rabljena beseda *penzió* je po madžarskem slovarju tujk (Bakoš 1994) starinska beseda, iz prekmurskega madžarskega tiska pa obstaja podatek za njeno nevtralno stilno rabo. Sprememba stilne vrednosti je pogosto povezana s spremembo pomena (največkrat z zožitvijo pomena), npr. *certifikat* (slov. certifikat) se rabi v pomenu ‘izkaz, potrdilo, spričevalo’, po madžarskem slovarju tujk pa je *certifikátum* starinska beseda.

3.2.6 Naslednji vidik preučevanja prevzetih besed je pogostnost njihove rabe v prekmurski in madžarski madžarščini. Pogostnosti pojavljanja besed pa ni mogoče preučevati neodvisno od besedilnega okolja. V madžarščini se npr. v rabi načeloma izmenjujeta *kultúra/kulturális* in *(köz)művelődés/(köz)művelődési*, v slovenščini pa živi predvsem sposojenka *kultura* oziroma *kulturni*. Iz tega je mogoče sklepati, da

bo tudi v prekmurski madžarščini pogostejša raba besed *kultúra/kulturális*. Pridevnik *művelődési* se pojavlja le v besedni zvezi *művelődési központ* (kulturni center).

3.2.7 V zvezi z rabo tujk je potrebno nadalje omeniti razlike, ki so opazne med govorjenim in zapisanim besedilom, kar je po eni strani povezano s pomenom besed, na drugi pa s tem, da se tujke v manjšinski madžarščini pojavljajo kot standardne, kot splošnopogovorne ali kot substandardne prvine. Samo iz pogovorne rabe poznamo substandardne oblike sposojanja glasovnega niza, npr. *referent* (slov. referent, madž. referens), *rezor* (slov. resor, madž. reszort), *konkurz* (slov. konkurz, madž. konkurzus) itd. Pri nekaterih tujkah je opazna pomenska razlika med substandardno in standardno obliko, to so primeri direktnega sposojanja in transferiranja glasovnih oblik, tako npr. se *televizor* (*tévékészülék*), *bateria* (slov. baterija) uvrščata v substandardno varianto; o *jogurtu* pa celo nekateri izobraženci menijo, da se rabi tudi v zapisanem jeziku. V zvezi s politiko in javnim življenjem se nekateri posebni izrazi (neposredne ali posredne sposojenke, kalki) vrednotijo kot standardne oblike, saj jih uporablja tudi tisk (večinoma nimajo enournih madžarskih ustrezníc), tako npr. *politikai szubjektum* (politični subjekt), *lusztráció*. V manjšinskem tisku je sicer opazno prizadevanje, da se namesto tujk uporabljajo madžarski sinonimi, v nekaterih primerih pa se zaradi splošne razumljivosti ob madžarskem izrazu uporablja (npr. v oklepaju) tudi splošno rabljena tujka, npr. *juttatás* 'podpora' (dotáció).

4 Zaključek

Povzeto lahko rečemo, da je v vsakdanji jezikovni rabi manjšinske materinščine tako prevladala raba drugojezičnih besed, da jih dvojezični govorci več niti ne opazijo, tega se zavejo šele takrat, ko se pogovarjajo z govorci iz matice, ki ne obvladajo njihovega Jv. Tak jezik jim seveda zadostuje za ozko znotrajkupinsko sporazumevanje o nezahtevnih temah, ne pa za razumevanje in tvorjenje zahtevnejših besedil s poklicnega in strokovnega področja, tedaj iz svojega vmesnega, z interferencami in transferencami prepredenega jezika preklopijo v kod, ki ga najbolj obvladajo, tj. v Jv. Pojavlja se ključno vprašanje, kako v takšnih okoliščinah najti funkcionalni prostor manjšinskemu jeziku, kako preprečiti izginjanje referenčnih področij manjšinskega jezika in s tem seveda ugašanje jezikovne zmožnosti rojenih govorcev. Zdi se, da so načrtovanje korpusa in rabe, razvijanja funkcijskozvrstne polnosti manjšinske materinščine, razvijanja jezikovne zavesti, jezikovne kompetence tiste premise, ki bi lahko zagotavljale pripadnikom manjšine udeležbo v novih, javnih komunikacijah.

Literatura

- A mai magyar helyesírás szabályai*, 2000. Tizenegyedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BAKOS, Ferenc, 1994: *Idegen szavak és kifejezések kézis�ótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BERNJAK, Elizabeta, 2004: *Slovenščina in madžarščina v stiku. Sociolingvistične in kontrastivne študije*. Maribor: Slavistično društvo (Zora 29).
- CLYNE, Michael, 1987: Constraints on code switching: how universal are they? *Linguistics* 25. 739–764.
- DRESSLER, Wolfgang, 1988: Language death. *Linguistics: The Cambridge Survey* 4. Ur. F. Newmeyer. 184–192.
- FILIPOVIĆ, Rudolf, 1971: *Kontakti jezika u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga.
- FISHMAN, Joshua A., 1972: The relationship between micro- and macro-linguistics in the study of who speaks what language to whom and when. *Sociolinguistics: A Selected Reader*. Ur. J. Pride, J. Holmes. Harmondsworth: Penguin. 15–32.
- GAL, Susan, 1992: Lexical innovation and loss. The use and value of restricted Hungarian. *Investigation Obscolescence: Studies in Language Contraction and Death*. 2. izdaja. Ur. N. C. Dorian. Cambridge: Cambridge UP.
- MUKIČ, Francek, 2005: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Szombathely.
- OKSAAR, Els, 1980: Sprachbarrieren. *Konsequenzen für die Pädagogik* 1. Zürich. Ur. W. Spiel. 482–500.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1993. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: SAZU, DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- TAVZES, Miloš (ur.), 2002: *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: CZ.
- WEINRICH, Harald, 1984: Sprachmischung. *Spracherwerb-Sprachkontakt-Sprachkonflikt*. Ur. E. Oksaar. Berlin, New York: Walter de Gruyter.